

Таким чином, усвідомлення конкретизації мети навчання дітей у початковій школі, знання сучасного школяра молодших класів, критичне осмислення нового змісту початкової освіти в контексті 12-річної школи, доцільне застосування різних педагогічних технологій, урахування особливостей середовища, в якому перебуває учень, знання нормативної бази, творче використання зарубіжного досвіду (європейського і світового) та підготовка сучасного вчителя поряд з іншими актуальними аспектами педагогічної теорії і практики конкретизують і зміцнюють методологічні засади поліпшення початкової освіти в майбутньому. Перспективою дослідження можуть стати методи і засоби діяльності вчителя початкових класів.

Список використаних джерел

1. Програми для середньої загальноосвітньої школи. 1-4 класи. – К.: Початкова школа, 2003. – 432с.
2. Навчання і виховання учнів 1 класу: [метод. посібн. для вчителя] /Упорядн. О. Я. Савченко. – К.: Початкова школа, 2002. – 464с.
3. Навчання і виховання учнів 2 класу: [метод. посібн. для вчителя] /Упорядн. О. Я. Савченко. – К.: Початкова школа, 2003. – 608с.
4. Навчання і виховання учнів 3 класу: [метод. посібн. для вчителя] /Упорядн. О. Я. Савченко. – К.: Початкова школа, 2004. – 512с.
5. Кукушин В. С. Современные педагогические технологии в начальной школе. Пособие для учителя. –Ростов-на-Дону: «Феникс», 2003.
6. Книга для вчителя початкової школи. Довідкові матеріали для організації роботи вчителя. – Харків: Вид-во «Горсінг плос», 2005.
7. Буряк В. Формування методологічної культури майбутнього вчителя //Рідна школа. – № 2. – 2005. – С. 37.

*Л. Д. Березівська,
доктор пед. наук, доцент,
головний науковий співробітник
лабораторії історії педагогіки,
Інститут педагогіки АПН України*

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЩОДО ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ГРОМАДСЬКО-ПЕДАГОГІЧНОГО РУХУ В УКРАЇНІ В ІМПЕРСЬКУ ДОБУ (1899–1917)

У статті розкрито державну політику російського самодержавства стосовно початкового навчання в контексті суспільно-педагогічного руху в Україні.

В статье раскрыто государственную политику российского самодержавия относительно начального образования в контексте общественно-педагогического движения в Украине.

The article covers the Russian autocracy's state policy regarding the primary education in the context of the social pedagogical movement in Ukraine.

Нині в Україні початкова освіта є складовою загальної середньої освіти, а початкова школа – першим ступенем загальноосвітнього навчального закладу. Метою державної політики щодо початкової освіти є створення умов для всебічного розвитку молодших учнів та повноцінного оволодіння ними всіма компонентами навчальної діяльності. Про це йдеться у Національній доктрині розвитку освіти, Державному стандарті початкової загальної освіти. У ході розбудови початкової освіти на засадах особистісно орієнтованої педагогіки актуалізується погляд у минуле.

Історіографічний огляд проблеми свідчить, що різні питання розвитку початкової освіти кінця XIX – початку XX ст. знайшли відображення у працях науковців (Н. Б. Антонєць, Т. Л. Гавриленко, Н. М. Дем'яненко, О. О. Драч, І. В. Зайченко, С. Т. Золотухіна, М. О. Мінц, Н. С. Побірченко, О. Я. Савченко, О. В. Сухомлинська, Н. В. Ціось та ін.). **Мета** нашої статті – висвітлити державну політику щодо початкової освіти в окреслений період, що сприяє осмисленню й усвідомленню сучасного розвитку освіти та прогнозуванню її майбутнього.

Наприкінці XIX ст. на українських землях, які перебували у складі Російської імперії, у контексті завершення промислового перевороту й переходу до індустріального суспільства, що потребувало освічених працівників у різних сферах, посилення активності політичних сил, активізації громадського руху, в т. ч. національного, проти самодержавства, актуалізувалося питання реформування системи освіти.

На теренах України існувала станова, позанаціональна, централізована шкільна освіта, згідно з якою початкова школа (однокласні, двокласні церковнопарафіяльні, земські однокласні і двокласні училища, повітові міські училища) функціонувала окремо від середньої (чоловічі і жіночі гімназії, реальні училища, комерційні училища, духовні семінарії, єпархіальні училища). Загалом імперська школа була словесною та авторитарною. Провідником державної освітньої політики та її організатором виступало Міністерство народної освіти (МНО), якому підпорядковувалися Київський, Харківський, Одеський навчальні округи, що охоплювали українські землі. Характерною особливістю імперської системи освіти була підвідомчість навчальних закладів не лише МНО, а й іншим різним відомствам та міністерствам. Вітчизняна школа розвивалася як складова загальноімперської системи освіти. Зазначимо, що в цей час у дев'яти українських губерніях з корінним українським населенням 23,5 млн чоловік налічувалося 1320 початкових шкіл різних типів, у яких навчалося 67129 чол., функціонувало 18 чоловічих гімназій, де навчалося 5316 учнів, а взагалі майже 98 % дітей шкільного віку не могли здобувати шкільну освіту [11, с. 135].

Зауважимо, що на вітчизняний рух за оновлення шкільної освіти, зокрема початкової, наприкінці XIX – на початку XX ст. вплинули події, що відбувалися в розвинутих країнах Європи й США, де були прийняті закони про обов'язкову початкову освіту.

В імперську добу педагогічна громадськість у пресі, на різних зібраннях, у зверненнях до МНО ініціювала питання реорганізації діючих типів навчальних закладів, оновлення змісту освіти; запровадження загального обов'язкового початкового навчання, покращення матеріального забезпечення та фахової підготовки вчителів тощо [2, с. 5-6].

У МНО на чолі з М. П. Боголеповим (1901) обговорювалося питання про типи середньої школи, зокрема про єдину загальноосвітню школу. У цілому така школа мала бути доступною усім станам для здобуття загальної освіти і передбачати всебічний, гармонійний розвиток учнів, складатися з двох концентричних кіл: молодшого і старшого. У сфері початкової народної освіти було поставлено питання про об'єднання діяльності МНО і духовного відомства; збільшено на 62 % асигнування на потреби народної освіти; реорганізовано систему кредитування початкової освіти. Законом від 5 червня 1900 р. дозволялося попечителям навчальних округів самостійно відкривати однокласні та двокласні училища. Було затверджено навчальні плани і програми для початкових народних училищ відомства МНО, що стабілізувало навчальний процес у початковій школі [10, с. 726].

Аналіз джерел показав, що МНО за часів П. С. Ванновського, як і в попередні роки, зовсім мало уваги приділяло реформуванню початкової освіти. Так, з березня 1902 р. комісія у складі представників МНО, навчальних округів розглядала завдання початкових училищ, нові типи початкових шкіл, мову викладання в них, засоби їх утримання тощо [1, с. 79].

На засіданні ради з проблем початкової школи у МНО на чолі з В. Г. Глазовим (1904) основним стояло питанням про координацію дій МНО і духовного відомства – Святого Синоду. Відповідно спеціальна комісія розробила проєкт правил управління народними училищами.

У цей час українська громадськість на різних зібраннях обговорює проблему оновлення школи, зокрема початкової, й намагається донести свої ідеї до урядових установ щодо потреб загальної освіти: запровадити загальне обов'язкове початкове навчання, здійснювати навчання українців рідною мовою, провадити державно-громадське управління освітою, створити єдину систему шкільної освіти та ін. [8, с.5, с.18].

Під впливом громадсько-педагогічної критики МНО розробило проєкт розвитку початкової школи, що передбачав «надання дітям усіх станів і віросповідань загальної початкової освіти» [7, с. 100]. Проєктом планувалося функціонування трьох типів шкіл: однокласне, двокласне й чотирикласне училище. Навчання мало здійснюватися російською мовою, тільки «в місцевостях, у яких вступаючі до школи не розмовляють російською мовою, дозволялося користуватися природною мовою учнів як допоміжним засобом у перший рік навчання» [7, с.100]. Навчальні програми всіх типів початкових шкіл мали узгоджуватися між собою і з програмами перших класів середніх шкіл. Уводилося обмеження щодо приватних почат-

кових шкіл, які за проектом мали право вносити зміни до навчально-виховного процесу лише з дозволу міністра народної освіти.

Спеціальна комісія МНО розробила проект 11-річної двоступеневої школи (1905). Перший ступінь – п'ятикласна початкова школа, що складалася з двох молодших класів середньої загальноосвітньої школи та трьох класів початкових училищ. Вона мала діяти як самостійний навчальний заклад взагалі і як самостійна підструктура середнього навчального закладу. Основними аргументами на її користь висувалися: встановлення зв'язку між початковими й середніми навчальними закладами; організація шкільного режиму відповідно до вікового цензу учнів; добір учнів до гімназій за розумовим рівнем, а не за станом [15, с.121].

Революційні події впливали на діяльність МНО, яке було змушене йти на певні компроміси. Так, були розроблені й затверджені «Правила о начальних училищах для инородцев» (27 жовтня 1907). Цей документ є компромісом між урядовою політикою і вимогами громадськості щодо розвитку початкової народної освіти. З одного боку, декларувалося, що початкові школи для інородців ставлять за мету «сприяти їхньому моральному і розумовому розвитку», «поширювати між ними знання російської мови і зблизити їх з російським народом на ґрунті любові до загальної вітчизни»; з другого – визнавалося, що «зброєю початкового навчання в училищах для інородців є рідна мова учнів»; водночас уточнювалося, що «рідною мовою учнів є мова, якою розмовляють у сім'ї» [8, с.234; 16, с.20-23]. До навчального процесу чотирирічних одно- або двокласних училищ планувалося ввести рідну мову як навчальний предмет, дозволялося викладати рідною мовою всі предмети у перших двох класах, а також замість 2 класу відкривати ремісничі класи.

Зазначимо, що в цей час розпочала свою діяльність 1 Державна дума (27 березня – 8 липня 1906), трибуну якої українська група депутатів намагалася використати для реалізації свого проекту розвитку української освіти. У II Державній думі (20 лютого – 3 червня 1907) ставилися завдання щодо встановлення загальнодоступності, обов'язковості початкової освіти для всього населення.

Предметом обговорення у Думі став міністерський проект про введення загального початкового навчання в Російській імперії, у якому декларувалася обов'язковість здобуття початкової освіти дітьми віком 8-11 років у чотирирічній початковій школі. [3, с.11-12]. Депутати висловлювали незадоволення проектом, зокрема перекладенням фінансового забезпечення проекту на місцеві органи управління тощо. Вони засуджували русифікаторську політику царського уряду [14, с.67].

Після детального обговорення міністерського проекту українська фракція у складі 37 осіб подала до Думи заяву про доповнення проекту основними положеннями, а саме: у початковій школі навчання має здійснюватися рідною мовою, якою розмовляють люди учбового округу, і яку встановить місцева виборна управа, на основі опитування всіх її жителів;

меншини будь-якого народу повинні навчатися в школі рідною мовою; російську мову вивчати як державну; навчання здійснювати за встановленими міською управою підручниками [17, с.3; 5, с.50-51]. Проект не розглядався. У цілому міністерський законопроект про введення загального початкового навчання не був прийнятний, бо Царським маніфестом від 3 червня 1907 ІІ Державна дума була розпущена.

На вимогу громадськості МНО в 1909 р. подало до ІІІ Думи проект «О высших начальных училищах», який після обговорення і внесення правок був схвалений. За проектом вищі початкові училища мали бути чотирирічними і повинні були давати закінчену початкову освіту дітям, які вступили на основі екзаменів чи без екзаменів після однокласних училищ [4, с.80]. Цим проектом устанавлювався зв'язок між початковою і середньою школою.

МНО розробило й опублікувало проект приблизних програм для початкових шкіл (1913) і розіслало до навчальних округів для обговорення. Це був певною мірою позитивний крок, оскільки навчальний процес у початкових школах будувався за розробленими міністерством програмами 1896 р., які також спочатку були орієнтовними, а насправді стали обов'язковими.

У свою чергу українські педагоги обґрунтовують принципи розвитку шкільної освіти. Розмірковуючи над підвалинами початкової школи, С. Ф. Русова доводила, що вона має бути 4-5-річною і готувати дітей до іншого типу школи (гімназії, торговельні та ін.). Серед обов'язкових предметів учена називала Закон Божий, рідну мову, арифметику, природознавство, географію, історію, ручну працю, малювання, ліплення, різьбу по дереву, співи, фізичне виховання. Головною метою школи має бути виявлення самостійних творчих сил дитини, а завданням – розвиток мислення й мови учня. У школі повинне здійснюватися громадянське, розумове, моральне й естетичне виховання засобами навчальних предметів (природознавство, читання) та засобами позакласної роботи (екскурсії, музеї, свята тощо) [12, с.191]. Школа має бути гуманною, активно-мінітворчою, національною.

Альтернативним проектом щодо урядового став «Проект української школи» (1913), який створив відомий педагог Я. Ф. Чепіга. Його проект передбачав двоступеневу початкову освіту з шестирічним терміном навчання, що повинне розпочинатися з шести років. Перший ступінь розрахований на два роки, протягом яких школа має готувати дитину до навчання, розвивати дитячу свідомість, розуміння навколишнього світу. У цей період до програм повинні входити ігри, забави, прогулянки, праця на горі й полі, догляд за свійськими тваринами, ліплення тощо. У вільній обстановці дітей мали прилучати до природи, казки, поезії, співу [18]. Другий ступінь – наступні чотири роки, протягом яких школа повинна навчати дитину грамоти й паралельно розвивати дитячу самодіяльність, творчість.

До навчальної програми 3 класу (діти 8-9 років) входять такі предмети: рідна мова, природознавство, ручна праця, ліплення, плетіння, арифметика, співи, малювання, розвиваючі ігри; 4 клас (діти 9-10 років): читання, арифметика, природознавство, ручна праця (ліплення і обпалювання посуду, цегли, розмальовування їх), малювання, співи, гра й гімнастичні вправи, складні психологічні ігри; 5 клас (діти 10-11 років): рідна мова, державна мова, читання, арифметика, природознавство, географія, історія, ручна праця (теслярство, кування, виготовлення простих хатніх меблів, вишивання, шиття), малювання, художнє ліплення, скульптура; 6 клас (діти 11-12 років): рідна мова і література, державна мова, арифметика, історія, географія, природознавство, ручна праця (виготовлення різних хатніх речей, знайомство із сільськогосподарськими машинами, екскурсії на заводи), ліплення й малювання, співи, Закон Божий.

У «Проекті української школи» автор відстоює думку, що навчання має бути виховуючим. Саме через читання народної літератури дитина усвідомлює ідеали свого народу, а засобами літератури виховується «достойним спадкоємцем культурних здобутків свого народу» [19, с.16]. Засобами природознавства можна виховувати такі моральні риси, як мужність, безкорисність, благородство, лицарство. А «вивчення історії свого народу виховає й освітить дитину національно; збудить свідомість своєї належності до своєї нації, її минулого» [19, с.19]. Ручна праця має стати основним рупієм розумового розвитку та виховуючим чинником дитини. Розроблений Я. Ф. Чепігою на ідеях зарубіжних та вітчизняних педагогів проєкт української школи мав перспективний характер, бо ґрунтувався на демократичному, національному і трудовому (діяльному) принципах.

Останньою спробою реформування початкової освіти в імперську добу стала шкільна реформа міністра освіти П. М. Ігнат'єва. Нарада попечителів навчальних округів МНО (1915) прийняла рішення визнати вищі початкові училища ефективною формою навчання дітей і розробити фінансовий план для збільшення їх кількості; вважати викладання іноземних мов у вищих початкових училищах не обов'язковим предметом; запровадити навчання в початковій школі материнською мовою; необхідність забезпечити «інородчеське населення правильно організованою школою», відповідними підручниками й учительськими кадрами тощо [13, с.236]. Нарада (1915) при МНО під головуванням міністра схвалила ідею про узгодженість і наступність змісту освіти у вищих початкових училищах і середній школі I ступеня [6, с.4-5]. Проєкт реформи освіти був відхилений урядом, а П. М. Ігнат'єв усунутий з посади міністра народної освіти (1916).

Підбиваючи підсумок, зазначимо, що в імперську добу державна політика щодо початкової освіти під впливом громадсько-педагогічного руху набуває відкритого характеру. Міністерство народної освіти розробляє нормативно-правову базу запровадження загальної обов'язкової початкової освіти, різних типів навчальних закладів для всіх верств населення. У цей

час українські педагоги проєктують розвиток початкової освіти на демократичних, національних, гуманістичних і педоцентричних засадах, а також створення школи на основі диференційованого підходу. Через суспільно-політичні обставини, зокрема авторитарний характер імперського суспільства, більшість міністерських документів та ідей педагогічної громадськості щодо розвитку початкової освіти не були реалізовані. Однак вони стали підґрунтям державної освітньої політики у період національно-демократичної революції в Україні (1917-1920), про що йтиметься в подальших публікаціях.

Список використаних джерел

1. Вести о реформах, касающихся народного образования // Вестн. воспитания. – 1907. – № 7. – С. 79-80.
2. Доклад Харьковской Городской думе. Доклад комиссии, назначенной думой для рассмотрения вопроса о введении всеобщего обучения детей грамоте. – Х.: б. в., 1898. – С. 5-6.
3. Законопроект о введении всеобщего начального обучения в Российской империи, внесенный Министерством народного просвещения в Государственную Думу второго созыва 20 февраля 1907 г. // Чернолуцкий В. И. К школьной реформе. – М.: Типография т-ва И. Д. Ситина, 1908. – С.11-12.
4. Ключев И. Реформа системы народного образования в Государственной Думе: проект реформы сред. шк. / И. Ключев // Русск. шк. – 1911. – № 6/9. – С.70-87.
5. Лотоцкий А. За родную школу / А. Лотоцкий. – М.: Типо-литография т-ва И. Н. Кушнерева, 1916. – 57с.
6. Материалы по реформе средней школы. Примерные программы и объяснительные записки, изданные по распоряжению г. министра народного просвещения. – Пг.: Сенат, типография, 1915. – 547с.
7. Новый проект низшей общеобразовательной школы // Вестн. воспитания. – 1905. – № 1. – С.99-109.
8. Правила о начальных училищах для инородцев // Анастасьев А. Народная школа: рук. для учителей и учительниц нач. нар. училищ. – М.: Изд. А. Д. Суворина, 1915. – Ч. I. – Разд. паг. – С.234.
9. Предложение Голови П. А. Зеленого по вопросу о нуждах народного образования. – Одесса: Славян. тип. Е. Хрисогелос, 1904. – 21с.
10. Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения. 1802-1902 / С. В. Рождественский. – СПб.: Изд. м-ва нар. просвещения, 1902. – 785с.
11. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні: (X – поч. XX ст.): нарисів / редкол. М. Д. Ярмаченко (відп. ред.), Н. П. Калениченко (заст. відп. ред.), С. У. Гончаренко [та ін.]. – К.: Рад. шк., 1991. – 384с.
12. Русова С. Нова школа / С. Русова // Педагогічна концепція С. Ф. Русової: навч. посіб. для студ. пед. спец. вузів / передм. М. Д. Ярмаченка. – 2-ге вид., доп. і перероб. – Чернігів: Черніг. держ. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка, 2000. – С.180-191.
13. Совещание попечителей учебных округов // Шк. и жизнь. – 1915. – 2 марта (№ 9). – С.236-237.
14. Стенографический отчет. Государственная Дума: сессия II: засед. 33.-СПб., 1907. – Б. п.
15. Степанов С. Обзорение проектов реформы средней школы в России, преимущественно в последнее шестилетие (1899-1905) / С. Степанов // Журн. м-ва нар. просвещения. – 1907. – № 2. – С.73-122.

15. Сыромятников А. И. Сборник действующих распоряжений Министерства народного просвещения о начальных училищах для инородцев, живущих в Восточной и Юго-Восточной России / А. И. Сыромятников. – Одесса: Типогр. А. И. Короленко, 1911. – С.20-23.
16. Українська Думська Громада про народну освіту // Рідна справа. Вісті з Думи. – 1907. – 13 трав (№ 70). – С.3.
17. Чепіга Я. Проект української школи / Я. Чепіга // Світло. – 1913. – № 3. – С.14-30.
18. Чепіга Я. Ф. Проект української школи: (3-й, 4-й, 5-й, 6-й рік) / Я. Ф. Чепіга // Світло. – 1913. – № 4. – С.16-29.

Н. О. Постригач,
канд. біол. наук, докторант,
Інститут педагогічної освіти дорослих АПН України

СТРУКТУРНІ ЗМІНИ В ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ В КОРОЛІВСТВІ ІСПАНІЯ

Автор статті аналізує структурні зміни в організації початкового навчання у Королівстві Іспанія задля визначення перспективних шляхів адаптації іспанського досвіду в теорію і практику початкової ланки вітчизняної педагогічної освіти.

Автор статьи анализирует структурные изменения в организации начального образования в Королевстве Испания с целью определения перспективных путей адаптации испанского опыта в теорию и практику начального звена отечественного педагогического образования.

The author of the article analyses structural changes in organization of primary education in Kingdom Spain with the purpose of determination of perspective ways of adaptation of Spanish experience in a theory and practice of initial stage of domestic pedagogical education.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Початкова школа є однією з найбільш поширених ланок сучасної освітньої системи. Перші закони про обов'язкову початкову освіту були прийняті в європейських країнах на початку XIX століття (у Пруссії – в кінці XVIII ст.) У нашій країні (тоді Радянському Союзу) загальна початкова освіта була введена у 1930 році.

Тривалість навчання у початковій школі у різних країнах коливається від 3 до 10 років. Велика розбіжність у термінах навчання в початковій школі пояснюється як різними історичними традиціями у сфері освіти в різних регіонах світу, так і тим, що в деяких країн відбулося злиття початкової школи з першим ступенем середньої, у результаті чого утворилася основна, або базова, яка і фігурує в ряді випадків.

У європейських країнах традиційною є 4-річна початкова школа. За останні роки тривалість початкового навчання зросла в ряді країн на 1-2 роки за рахунок створення підготовчих класів [5, 146].